

İMİKÂNLAR ALANI OLARAK DİN: DEWEY'İN DİN FELSEFESİ

Celal TÜRER*

ÖZET

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz. Dewey'in düşüncelerinde dini olanı anlamak, onu daha iyi anlama yanında, felsefede dini olanı bir kaygı olarak taşımayan insanların ne kaybettiklerini gösterecektir. Çünkü Dewey'e göre deneyimdeki dini nitelik, varoluşumuzun en derin ve en anlamlı taraflarına işaret eder. O, ayrıca hayata ve bu hayatın şartlarına daha iyi adapte olmaya etki eder. Zira insan deneyimindeki tüm anlamlar ya da hayatın inşa edici imkânları bu çerçeveye denk düşer. Bu açıdan bakıldığında dini olan ya da dindarlık, cesaret ve tevazu ile imkânlar evrenine doğru yönelmektir. Bu yönelim, korku üzerinde zeminlenen ve genelde katı doktrinler ya da şekli sistemlerle sonuçlanan varoluşa değil; kişinin kendi deneyim imkânları içerisinde zeminlenen kâinata doğru olmalıdır. Bütün benliği kazanma yolu imkânlara kapalı olmaktan çok açık olmayı içerir. İmkânlara açık olmak ise, deneyimin en geniş ve en derin farkındalığını kazanmayı gerektirir.

Anahtar kelimeler: Dewey, din, dinî, imkânlar alanı, tahayyül

(Religion as a Realm of Possibilities: Dewey's Philosophy of Religion)

ABSTRACT

To understand what is "religious" in Dewey's thoughts will help us to understand him better and will also show what those who have no concern about religious notions in philosophy are missing. Because according to Dewey religious quality in experience indicates the deepest and the most meaningful aspects of our existence. It is also the effect produced the better adjustment in life and its conditions. Since all meanings in human experience or constructive possibilities of life fall into this frame. When it is looked at from this perspective what is religious or (natural) piety means to head towards the universe of possibilities with courage and humbleness. This inclination must be towards a universe which is formed through the personal possibilities of experience of the individual not towards an existence which is a result of rigid doctrines in general or fear. The way of gaining whole self comprises being open to all opportunities rather than the opposite. Being open to all possibilities in return necessitates gaining deep and wide awareness of experience.

Keywords: Dewey, religion, religious, realm of possibilities, imagination

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe Tarihi A. B. D. öğretim üyesi,
cturer@erciyes.edu.tr.

John Dewey (1859-1952) kariyeri boyunca kapsamlı bir felsefi vizyon oluşturmaya çalışmış, düşüncesinin çeşitli yönlere gelişmesini sağlamıştır. Doğrusu onun tüm amacı, hayati ihtiyaçlarımızı aydınlatmak ve onları yeniden düzenleme gayretleri içinde olmaktır. Bu açıdan bakıldığında Dewey'in din alanındaki görüşlerinin, dini inancın önemi ve mahiyetini geliştiren kâhince düşünceler olduğu söylenebilir. O, çağdaş toplum içinde dinin rolünü araştırarak, dini deneyimin anlamını yeni ve meydan okuyucu bir tarzda ortaya koyar. İmkânlar alanı olarak din, Dewey'in ifadesiyle, arzuladığımız bir geleceği oluşturacak ideallere, dönüştürücü kuvvetlere işaret eder. Bu yüzden o, deneyimin dini boyutunu kavramanın demokratik, teknolojik bir kültürde dini inancın anlamını yeniden inşa edecek liberal bir katkı olacağına inanır. Bu katkı, insani gelişme ve ilerlemenin bütüncül bir vizyonu için gereklidir. Bu yüzden bu yazı çerçevesinde, Dewey'in dini niçin imkânlar alanı olarak gördüğünü, düşüncelerinin tarihsel gelişimi çerçevesinde tasviri bir biçimde ortaya koymayı deneyeceğiz.

I

Dewey, doksan üç yıllık yaşamı süresince iki dünya savaşı ve üç büyük devrime tanıklık etmiştir. Bu devrimler Darwin'in *Türlerin Kökenleri* adlı eseriyle ortaya çıkan evrim düşüncesi, Einstein'ın izafiyet teorisi ve atom çağının dehşet sonucu olan Hiroşima felaketidir. Bu devrimler, sosyal ve ahlaki alanda acımasız ve rahatsız edici sonuçlar üretmiştir. Bu sonuçlar özellikle din alanında belirsizlik, karmaşa ve gerilime sebep olurken, dini ve teolojik düşüncelerin gözden düşmesine yol açmıştır. Dewey, hem dini yaşantıda hem de dini düşüncede hüküm süren bu karmaşanın farkındadır. Ona göre çağdaş hayat (kurumsallaşmış) dinin her şeyi kuşatan değerini gün geçtikçe azaltmakta, dini yaşantı ve düşüncede kararsızlık ve zıtlıklar oluşturmaktadır.

Gerçekten modern dönemde bilim, politika, ekonomi, estetik ve diğer eğilimler kendi özerkliklerini kazanmış, kurumsallaşma ile kendilerini organize ve ifade etmişlerdir. Bu değişiklikler bazı kurumların değer ve işlevlerini yeniden düşünmeyi gündeme getirmiş, yaşanan süreç bu kurumlarla ilgili bir takım değişikliklerin yapılmasını

gerektirmiştir. Diğer taraftan şüpheciliğin artmasıyla seküler ya da geçici eğilimler ile nihai eğilimler arasında ayrılma daha da derinleşmiştir. Sonuçta din, farklı değerler arasında bir değer olmaya yönelmiş ve öyle kabul edilmiştir.

Açıktır ki eskiden beri din insanî eğilim ve değerlerinin geçici olanlarını değil; nihai olanlarını temsil etmeye yönelmiştir. Bu yüzden dini anlayışta genel olarak servet, saygınlık ve güç kazanma çabaları ya da iyi bir hayat kınanmıştır. Buna ilaveten Spinozacı etkiler altında zikredilen hususların insanın ruhunu tatmin etmeyeceği; onların aldatıcı ve hayal oldukları ileri sürülmüştür. Modern dönemde bir taraftan bilim ve teknolojinin hayatı kolaylaştırması, diğer taraftan dini alanda yaşanan acı verici deneyimler Batı'da dinin imkânları üzerinde yeniden düşünülmesine sebep olmuştur.¹ Dini bir liberal olarak Dewey sadece bilim ile din arasındaki modern kültürün problematik sorunlarının çözümlenmesiyle uğraşmadı; bunun yanı sıra kutsal ve seküler; dini hayat ile günlük hayat arasındaki ayrımların üstesinden gelmeye çalışmıştır. Dewey, bu amacı gerçekleştirmek için Amerikan kültürünü yaratıcı bir biçimde şekillendiren derin ahlaki ve dini anlamları keşfetmeye koyulmuştur.² Nitekim o, dini düşünceleri modern kültürle bir araya getirerek, dini doğalcı ve hümanistik tarzda yorumlamıştır.

Dewey, din ve dini deneyim hakkındaki görüşlerine dair şümulü bir eser yazmamıştır. Onun, 1934 yılında yazmış olduğu *A Common Faith/Ortak İnanç* adlı eseri varoluşumuzun en derin ve en anlamlı taraflarına hitap eden, dinin imkânlar alanı olduğunu ileri süren, din hususunda en tanınmış eseridir. Bununla beraber o, dini konulara dair düşüncelerini yaklaşık 60 yıl boyunca kitap ve makalelerinde yansıtmıştır. Elbette önceki ve sonraki düşünceleri arasında farklar olduğu gibi daimilikler de vardır. Düşüncesine nüfuz edemeyen, fikirlerindeki gelişimi takip edemeyen yorumcular ile eleştirmenler onun din ve dini deneyim hakkındaki düşüncelerini tümüyle anlayamamışlardır. Bu yüzden dine dair düşüncelerinin gelişimini takip etmek meseleye bakış açısını görmenin en iyi yoludur.

¹ Schaub, Edward L., "Interpretation of Religion" *The Philosophy of John Dewey*, ed. Paul A. Schilpp, New York, 1951, s. 393.

² Thayer, H. S., "John Dewey" *American Philosophy*, ed. Marcus S. Singer, Cambridge University Press, 1985, s. 73.

II

Dewey, otobiyografik makalesinde³ kariyerinin başlangıcında dini deneyimi benimsediğini ve dinin entelektüel olarak savunulması gereken bir şey olduğunu söyler. Ona göre insanlar, dini eğilimlerine hitap edecek bir inanç setine sahip olmalıdır ve entelektüel bir değişim için insanların bu inançları benimsemeleri tavsiye edilmelidir. Dewey'in ilk dönemlerde sahip olduğu bu duruş kendisinin de açıkladığı gibi yarı bilinçli bir duyumu yansıtır. Rockefeller, genç bir filozof olarak Dewey'in dini inanca dair gönüllülüğünü, onun daha sonraki bağımsız felsefi düşüncelerine ve deneyimin bilimsel tetkiklerine uygun olmadığını söyler.⁴ Nitekim kolej ve lisans öğreniminde bilimsel metoda saygı göstermeyi öğrenmiş, daha sonra da Thomas Huxley ve Herbert Spencer'in etkisiyle Darwinci evrim teorisini kabul ederek dini görüşlerini bu doğrultuda yeniden gözden geçirmiştir. Bu doğrultuda, felsefi düşünceleri ile Hıristiyan teolojii liberal bir sentez içinde ortaya koymaya çalışmıştır.

Dewey, Protestan bir gelenek içinde yetişmiştir. Annesi Lucina çocuklarını günahattan korumaya ve Hıristiyanlığı benimsetecek güçlü hisler aşılamaaya çalışan müdahaleci bir kadın olmuştur. Duygusal ve vicdanlı bir çocuk olan John üzerinde bir yandan annesinin yoğun dini kaygılarının ürettiği olumsuz etkiler diğer taraftan ergenlik döneminde yaşadığı duygusal problemler; kendi ifadesiyle içsel yaralanmalar onu din hususunda huzursuzluğa ve arayışa yöneltmiştir. Bununla beraber Dewey, otuz beş yaşına kadar cemaat kilisesinin aktif bir üyesi olarak kalmıştır. 1894 yılında Michigan'dan Chicago Üniversitesine geçtiğinde kilise üyeliğini terk etmiştir. Bu tarihten sonra dini deneyimi ampirik ve doğalcı tarzda anlamayı geliştirmiştir.

³ Dewey, John, "From Absolutism to Experimentalism" *The Latter Works:1925-1953*, s. 148-150. (John Dewey'e ait eserler Southern Illinois Üniversitesinde, Jo Ann Boydston'un editörlüğünde 1969-1991 arasında "*The Collected Works of John Dewey 1882-1953*" adlı 37 ciltlik bir ansiklopedide toplanmıştır. Hazırlanan ansiklopedinin ciltleri *The Early Works:1882-1898 (EW)*, *The Middle Works:1899-1924 (MW)*, *The Later Works: 1925-1953 (LW)* olarak yayınlanmıştır. Bundan sonraki dipnotlar hangi döneme ait oldukları, cilt ve sayfa numaraları şeklinde belirtilecektir.)

⁴ Rockefeller, Steven C., "Dewey's Philosophy of Religious Experience" *Reading Dewey*, ed. Larry A. Hickman, Indiana University Press, 1998. s. 124.

Dewey, felsefi kariyerinin başlangıcında dini deneyimi belli Hıristiyan teolojik inançlara atıfla yorumlamayı mümkün kılan yeni Hegelci idealizmin bir formunu benimsemiştir. Daha sonra kendi ifadesiyle, mutlak idealizmden deneyimsel doğalcılık, hümanizm ve araçsalcılığa hareket etmiştir. Zira Dewey'in benimsediği bu teoloji, bir yandan dünyadan benliği, vücuttan ruhu, Tanrı'dan doğayı tecrit ederek ayırım ve bölünmeler yaratıyor diğer taraftan deneyimdeki farklı alanları birleştirmede engel oluşturuyordu. Dewey'in deneyimde birbirinden farklı alanları bir araya getirme arayışı ya da şahsiyetin entegrasyonu, sosyal uyarılmanın tatmin edici bir şekilde başarılması, daha geniş dünya ile birliktelik teşkil etme arayışları benimsediği Hegelci idealist teoloji ile gerçekleştirilemezdi. Çünkü Hegelci idealizmin Tanrı'sı günlük hayat içerisinde ideal ile reel olanı birleştiremiyordu. Bu dönemde okumuş olduğu Thomas H. Huxley'in fizyolojiye dair eseri, insan organizmasının çevre ile uyarlayıcı ilişkilere girdiği düşüncesini benimsetmiştir. Bir bütün olarak dünyayı birlikli bir vizyon içinde arama ihtiyacı Dewey'i arayışa yöneltti. Nitekim bu arayış onun hayatı boyunca tüm düalizmlere düşman olmasının temel nedenidir.

Dewey'in dini düşüncesindeki ilk gelişim 1875 yılında kaydolduğu Vermont Üniversitesindeki yıllarda gerçekleşmiştir. Dewey bir kolej öğrencisi olarak, Vermont aşkıncılığının James Marsh'ın geleneğinden etkilenmiştir.⁵ O, Marsh'ın düşüncelerinden ve özellikle Samuel Taylor Coleridge'nin *Aids to Reflection/Teemmüle Yardımlar* adlı eserinden çok etkilenmiştir. Nitekim o, bu eseri kendisinin manevi kurtuluşu olarak nitelendirmiştir; çünkü eser ona hem liberalliği hem de dindarlığı teşvik etmiştir.⁶ Dewey, 40 yıl sonra yazmış olduğu *A Common Faith* adlı eserinde Coleridge ve Marsh'ın üzerindeki etkilerinden övgüyle bahsetmiştir.

Dewey, 1882-1884 yılları arasında John Hopkins Üniversitesi'nde doktora eğitimini tamamlamıştır. Bu esnada o, Stanley Hall'in

⁵ James Marsh 1820'lerden 1830'lara kadar Vermont Üniversitesi'nde felsefe öğretiyordu. Marsh, 1829'da Samuel Taylor Coleridge'nin *Aids to Reflection/Teemmüle Yardımlar* adlı eserinin Amerikan edisyonunu gerçekleştirdi. 1830'larda yeni İngiltere-aşkıncılık hareketini etkileyen bu eser, Cambridge Platonculuğu ile Kant ve Alman idealizminin karışımını ortaya koymuştur. Bkz. Rockefeller, "Dewey's Philosophy of Religious Experience" s. 127.

⁶ *LW.5.170-187; 196*

178 İmkânlar Alanı Olarak Din: Dewey'in Din Felsefesi

konferansları ve laboratuvar araştırmalarında ortaya koyduğu yeni psikoloji bulgularından etkilenmiştir. S. Hall, William James'in Harvard'da, Willhelm Wundt ve Hermann von Helmholtz'un Almanya'da öğrenciliğini yapmış bir bilim adamı idi. Onun asıl etkilendiği şahıs bu üniversitede hocalık yapan yeni Hegelci filozof George Sylvester Morris idi. Morris, idealizm konusunda Amerika'da yetişmiş, en yetkin ve en başarılı felsefeci idi.⁷ Dewey, Morris'in düşüncelerinde Hegelci dünya görüşünün organik birliğini görmüş ve kendi düşüncelerini bu araçlarla ifade etmeye çalışmıştır. Sözelimi Hegel'in organik birlik anlayışı Dewey'i, gerçekliğin bir olduğu görüşünü benimsemeye yöneltmiştir. Dewey'e göre Tanrı bir ideal; ilahi bir akıl; ideal ve reelin birliğinden oluşan organik bir bütünlük idi. Morris'in etkisi altında genç Dewey, mekanistik materyalizmi reddetmenin yanı sıra geleneksel doğaüstücü dini ve teizmi de kabul etmiyordu. O, dinin hâlihazırdaki formlarının ahlaki olarak tehlikeli doğaüstücülük tarafından bozulduğunu ve bu yanlış formların bilim ve demokrasiye uygun zihin alışkanlıkları ile savaş içinde olduğunu ileri sürmüştür.

Dewey, Michigan Üniversitesinde hocalığa başladığı yıllarında kendisini psikoloji okumalarına ve yeni Hegelci felsefi kategoriler içinde yeni psikolojinin bulgularını organize etmeye yöneltmiştir. Mutlakçılık ile deneyimciliği entegre etmek oldukça sorunsal bir girişim idi. Zira bu girişim dini vizyonu radikal bir tarzda yeniden inşa etmeyi içeriyordu. Dewey'in amacı ideal benlik ile aktüel benliğin nasıl birleştirilebileceğini açıklamak, şahsiyetin mükemmelleşmesi ve gerçekleştirilmesine dair bir teori oluşturmak idi. O benliği, bir irade; kendisini belirlediği aktif bir süreç, kendisini gerçekleştirmek zorunda olan bir ideal olarak ifade etmiştir.⁸ Dewey'in ilk psikolojisinde ideal benlik Tanrı'nın mükemmel şahsiyetinden başka bir şey değildir. Bireyin kendini gerçekleştirme süreci, evrensel benlik ile bireysel benliğin ilahi bir biçimde birleşmesinden ibaret idi. Ona göre benlik entelektüel, estetik, sosyal ve dini deneyimde derinleşirse kendisini gerçek bir benlik kılabilirdi. Benliğin hakikat, güzellik ve iyilik ile aktif ilişkiyi girmesi, bir bakıma

⁷ Hickman, Larry A., "John Dewey", *American Philosophy*, ed. A. T. Marsoobian ve J. Ryder, Blackwell Publishing, 2004, s.156.

⁸ *EW*.2.293.

Tanrı ile ilişkiye geçmesi anlamına gelmektedir. Dewey'e göre benliğin hakikat ile ilişkisi ancak ahlaki ve dini inanç ile gerçekleşebilirdi.

Dewey'e göre ahlaki hayat, davranışın yönlendirimi olarak yüce idealleri otonom bir biçimde seçme faaliyetidir. Ahlaki inanca dair böyle bir tutum, benliğin birliğini sağlamaya yöneliktir. Ancak reel ile idealin birliği ahlaki hayatta daima kısmi ve tamamlanmamış kalır. Dewey'e göre spekülasyon metafizik, benlik ve dünya içinde ideal ile reelin nihai birliğini kanıtlayamaz. Ona göre ideal ve reelin birliğine dair tam ve mükemmel uygulama sadece inanç vasıtasıyla dini hayatta gerçekleşebilir.⁹ Çünkü dini deneyim şahsın tüm varlığını içeren irade ile ilgilidir. John Caird'in 1880 yılında yazmış olduğu *Introduction to the Philosophy of Religion/Din Felsefesine Giriş* adlı kitabı yakından inceleyen Dewey, dini iradenin ideal ve reelin nihai özdeşliğini olumladığını görmüştür. Ona göre dini hayat, dini inancın ahlaki davranış ilham ettiği eylemlerde sonuçlanır.¹⁰ Bu eylemlerin ahlaki bir nitelik kazanması belli dini hislerle gerçekleşir.¹¹ Hissin bu fonksiyonu benliğin anlam ve değerlerle çeşitli ilişkilerini ifade eder. Bu açıdan bakıldığında Dewey'in dini his teorisi, niteliksel hislere dair daha geniş teorinin bir parçasıdır. Bu teoriye göre inanç, benliğin dünya ile ilişkisini mükemmel bir şekilde uyarlama işlevine sahiptir. Sözgelimi sosyal bir kurum olarak kiliseler de evrensel bilincin geliştiği mekânları temsil eder.

Dewey, 1884–1894 yılları arasında Michigan'da kilise hayatına aktif olarak katılmış, İncil, kilise tarihi ve Hıristiyan düşüncelerine dair fikirlerle uğraşmıştır. Bu dönemde “The Ethics of Democracy/Demokrasinin Ahlakı” (1888), “The Value of Historical Christianity/Tarihsel Hıristiyanlığın Değeri” (1889), “Christianity and Democracy/Hıristiyanlık ve Demokrasi” (1892) ve “Reconstruction/Yeniden İnşa” (1894) makalelerini yayımlamıştır. Bu makalelerde Dewey, Hıristiyanlığın özünü birbirine bağlı üç fikirle özdeşleştirir. Bunlar; (1) benliğin mutlak değeri, (2) birey ve toplum içinde liberal hakikatin açılımı ve enkarnasyonu; (3) Tanrı krallığı içinde insanlığın birliği fikridir. Bu fikirler esasen, modern bir toplum içinde Hıristiyan ideallerinin nasıl tezahür etmesi gerektiğini ifade eder.

⁹ EW.2.293.

¹⁰ Rockfeller, “Dewey’s Philosophy of Religious Experience” s. 139.

¹¹ EW. 1.92.

180 İmkânlar Alanı Olarak Din: Dewey'in Din Felsefesi

Dewey'e göre geleneksel ya da kurumsallaşmış Hıristiyanlığın temel idealleri, duygulanımsal zamandan uzak ve doğaüstü araçlara sahiptir. Oysa modern zamanlarda sosyal değişim, demokrasi, ekonomi ve teknolojik değişiklikler ile devrimci bir şekilde gerçekleşmiştir. Ona göre bu yeni durumlar Hıristiyanlığın öğretilerinin doğrudan ve doğal anlamını anlamak ve gerçekleştirmek için imkânlar sağlar. Dewey, bu durumu şöyle ifade eder:

Her dinin kendi kaynağını bir toplum ya da bir ırkın sosyal ve entelektüel hayatında elde ettiği görülmüştür. Her din toplumun sosyal ilişkilerinin bir ifadesidir; toplumların ayinleri; kültürleri bu ilişkinin kutsal ve ilahi anlamının kabulüdür. Din insanların zihni tavır ve alışkanlıklarının bir ifadesidir; insanın kendisini bulduğu dünyaya karşı tepkisi, estetiği, bilimidir. Dinin fikirleri, doğmaları ve gizemleri, çevrenin sosyal ve entelektüel değerlerini sembolik formda, şiirsel olarak kabullerini yansıtır.¹²

Dewey'e göre İsa, din adını alacak ne bir kült, ne bir ayin, ne bir özel ibadet formu dayatmıştır; aksine o, hayatın mükemmelleşmesinin parçaları olarak bazı özel eylem ve kurumları açıklamıştır. Bu yüzden bir dinin inançları, ayinleri ve sembolleri canlı bir medeniyetin ifadesi olduğu müddetçe, din ilham ve özgürlüklerin kaynağı olmağa hizmet eder. Buna göre modern dünyada Hıristiyanlığın gerçek özü, demokratik ideal ve hakikat karşısında dogmatik bir yönelimi benimsemeyen bilimsel ruhu yansıtır.¹³ Doğruluğa dair deneyimsel metot ile demokrasi bireylerin kendilerini gerçekleştirmesini ve ahenkli bir toplum inşa etmesini mümkün kılar. Çünkü Tanrı krallığının gerçekleşmesi ideali, tümüyle karşılıklı sevgiyi ve adaleti geliştirilmiş insanlar tarafından başarılabılır.

Dewey, sosyal değişimlerin hareketli olduğu bu dönemde, ahlaki ideallerin genişletilmesi, derinleştirilmesi ve Hıristiyanlığın liberal tarzda yeniden inşasıyla uğraşmıştır. O, Hıristiyanlığın anlamı ile

¹² *EW*. 4;3.

¹³ Dewey, Hıristiyanlığın özünün bir din, sabit kült ve inançlarla özdeşleştirilemeyeceğini ileri sürer. Aynı şekilde Tanrı bizden uzak bir varlık, dünyayı açıklayan yalın bir felsefi anlayış değildir. O, hayat içindeki sıradan ilişkilerimizin gerçekliğidir; toplumun, ailenin bağıdır. O, aşktır, tüm gelişmelerin, tüm adanmaların ve tüm birliklerin kaynağıdır. Tarihin tüm sınırlamalarına ve acılarına kendisini konu yapan Tanrı, *tarih içinde* insanlık vasıtasıyla en yüksek iyiyi gerçekleştirmek için çalışır. Bkz. (*LW*.17,531–532.)

demokratik etik ve deneysel zihinciliği birleştirmeye çalışmıştır. Ona göre demokratik idealler ahlaki anlamlara sahiptir. Bu manada demokratik idealler ya da demokrasi, bireyin mutlak değerine saygı gösteren, eşitliği ve toplumu savunan araçlara işaret eder. Bu perspektiften bakıldığında birey ve toplum birbirinden ayrılmayan, birbirine bağımlı varlıklar olarak görünür. Dewey'in demokrasiyi bir *idea* olarak görmesi, onu bir ruh, bir zihniyet olarak görmesi sebebiyledir.¹⁴ Nitekim Dewey'in demokratik ideası, yeryüzünde Tanrı'nın krallığına dair Hıristiyan ideallerin çağdaş ifadesi olarak okunabilir. Dewey'in düşüncesindeki bu çizgi, ahlaki ve dini inançların inşa edici karakterine işaret eder. Dewey'in dini deneyimle ilgili bu görüşleri, daha sonraki düşünceleri için kaynak oluşturmuştur.

Dewey, 1894 yılında Chicago Üniversitesi rektörlüğü tarafından felsefe, psikoloji ve pedagoji bölümlerine kurucu profesör olarak çağrılır. Dewey'in bu tarihten emekli olana kadar ana ilgisi demokratik bir toplumda bireylerin nasıl eğitileceği sorunu olmuştur. Bununla beraber Dewey'in entelektüel dürtü ve yönelimi, sosyal hayatın inşasında dinin yeri ve önemini her zaman göz önünde tutmayı gerektirmiştir. Çünkü din nihai ilgilerimizle ilgilidir ve o, idealler alanına işaret eder. Somutlaştıracak olursak din, Dewey için, yüksek sosyal değerlerin bilincidir. Bu değerler hayatı inşa edecek; insan hayatının kaderini belirleyecek güçlerin yüksek alanı, sosyal sistemi güvence altına alabilecek bir otorite şeklinde belirir. Dewey'e göre sosyal eğilimler ve sorunlar, erken dönemlerden beri entelektüel olarak görünse de gerçekte bunların altında dini sorunlar yatar. Bu yüzden din, her toplumda şu ya da bu şekilde varlığını tezahür ettirir. Çünkü din paylaşılan tecrübenin en büyüğü; sosyal iyinin ya da sosyal görünün özünü teşkil eder.¹⁵

Dewey, modern hayat içersinde geleneksel dinin hayatiyetini sürdüremeyeceğini görüyordu. Bununla beraber dinin yeniden inşası ve reformundan kaçıyor, umulan çöküşü bekliyordu. Ona göre, dinlerin doğal ve sosyal çöküşünü iki temel temada ifade edebiliriz. İlk dinler entelektüel anlamda iflas etmiştir. Bu entelektüel iflasın en önemli görünümü, dinlerin özel doğrular iddiasında içerilen dogmatizm

¹⁴ Boisvert, Raymond D., *John Dewey; Rethinking Our Time*, State University of New York, New York, 1998, s. 55.

¹⁵ LW.1,157.

182 İmkânlar Alanı Olarak Din: Dewey'in Din Felsefesi

önergeleridir. Ona göre tüm öğretisel metotlar sınırlı ve özeldir.¹⁶ Oysa bilimsel metot açık ve kamusaldır. Bilimsel metot, geçici gelişmelerinde övünç duyarken; öğretisel metot sınırlı ve özel olduğu için böylesi gelişmelerin yanına bile yaklaşmaz. Bu açıdan bakıldığında, dini iddialar genel olarak entelektüel olarak kamuya açık olmayan, çoğu kez sır ile kanıtlanan; bilişin normal yollarıyla idrak edilemeyen, yani özel olarak vahyedilen ve dolayısıyla test edilemeyen bir şekilde ifşa edilmiştir. Bunlar, bilmenin farklı standartları olarak nitelendirilmiştir. Bu iddialara saygısızlık edenler ise, çoğunlukla sapkın olarak adlandırılmıştır. Dinin entelektüel iflasının diğer bir görünümü de, dinlerin inançlarını özel muhtevalarla incelemesidir. Bu durum, deneyimin ortak anlamını değiştirmiştir. Dinin başarısızlığının ikinci ve daha ciddi teması, dinlerin ahlaken iflas ettiğidir. Bu eleştirinin ilk görünümü, dinlerin kendilerini güvende ve emin kabul etmeleri, diğer görünüm ise, dinlerin olgusal çatışmayı desteklemeleridir. Dewey'e göre bu yanlış din anlayışı yüzünden ahlaki sorumluluğumuzu üzerimizden atarak, ahlaki bir tatil yapmaya alıştırmışız.¹⁷ Ahlaki tatil anlayışı, dünyanın meselelerinin daha iyi eller tarafından ele alındığını ve bu meselelerin bizimle hiçbir ilgisinin olmadığını vehmeder. Oysa gelişmiş dini bilinç, insanı daha manevi ve daha sosyal kılarak, her alanda sorumluluğu yüklenmesini talep eder.

Dewey'e göre dindeki mevcut çöküş, dini deneyimin niteliğinin mevcut duruma uygun olarak ifade edilememesidir. Deneyimin dini niteliğinin bilinçten geldiğini ve mevcut durumumuzla uyuşan bir ifadesinin bulunması gerektiğini gören Dewey, modern anlamda dinin, demokrasi, sanat, bilim gibi modern kurumlarla uyumlu ve kendisini ifade eden bir yapıda olması gerektiğini söyler. Zira mevcut şartlar ile insanın ihtiyaçları arasındaki uyumsuzluk din alanında etkin bir şekilde hissedilmektedir. Geçmiş dönemlerde değişmez inançlar olarak formüle edilmiş dinler, bugün kendilerini aynı şekilde ifade edemezler. Bu yüzden o, deneyimin bütünlüğünü tahrif edici eski dinlerin yeniden incelenmesini, modern manevi başarının çiçekleri olacak yeni bir dini hayatı önerir.

Dewey, 1922 yılında yazmış olduğu *Human Nature and Conduct/ İnsan Doğası ve Davranışı* adlı eserinde dinin işlevi ile dini deneyimin

¹⁶ LW,9, 27.

¹⁷ LW.4.32.

gerçekliğinden bahseder. Ona göre dinin etkisi, kendi ihtiyaçlarımıza göre algıladığımız kâinatı aziz tutmaktır.¹⁸ Aynı eserde, dinin kült, doğma ve mitlerde kendisini kaybettiğini; doğanın ve insanlığın sınırlı parçalarında yer tutarak tek bir Tanrı'nın önünde diğer tanrıların ihdas edildiğini söyler. Oysa bütünü duyusunu olarak din, her şeyi en çok bireyselleştiren, iyilikleri en doğal biçimde destekleyen, kötülükleri hiçleştirilen bir tavrı, duruşu yansıtır.¹⁹ Dewey, kendi hayat tecrübesi ışığında dinin, demokratik hayatın anlamını derinleştirecek bir tatmin ürettiğini ileri sürer.

Dewey, 1929 yılında *The Quest for Certainty/Kesinlik Arayışı* adlı eserinde “dini” sıfatı ile dini inancı empirik, doğalcı/natüralist bir tarzda açıklar.²⁰ Ona göre kesinlik arayışı, umutsuzluk ve anlamsızlık duygusuna karşı bir korunmayı; ideal ile reelin birliğine dair bir inancı, kâinata dair korkulu bir cevabı temsil eder. Dogmatik bakış açısı tarafından yürütülen bu arayış, tamamıyla teorik çözümler bulma girişimidir. Başka bir ifadeyle bu arayış, korku ve zayıflığın bir formunu yansıtır. Oysa deneyimsel doğalcılık dini insanileştirerek, dinin işlevsel yönünü gösterir. Dinin işlevsel yönü, deneyimin imkânlarını genişleterek varoluşun zenginliğini ortaya çıkarır. Çünkü varoluştaki temel yönelimler, gerçekliğin kalbine doğru hareket eden ideallere; kendimizi ve dünyayı deneyimleme şartları ya da tarzlarına işaret eder. Dewey'e göre benliğin bu idealleri gözeterek, tevazu ve cesaret ile yaşaması doğal dindardır. Zira dindarlık, benliği bir bütün olarak kâinata yönelten varoluştaki bir açıklığın kabulünü içerir. O, doğal dindarlığın gerektirdiği cesaret ve tevazu ile imkânlar evrenine yönelmek ister.

Dewey'e göre din katı doktrinler ya da şekli sistemleri değil; aksine deneyimin dini anlamını yansıtacak, ideallere uygun bir hayatı temsil eder. Bu ideallerin, hayatı ya da varoluşu “şimdi”yi ve “geleceği” uygun sembollerle inşa etmesi gerekir. Yapmamız gereken şey, deneyimlerimizde bu idealleri aramaktır.²¹ Dewey'e göre değişim tüm

¹⁸ MW.14.37; 227.

¹⁹ MW.14.226.

²⁰ Rockefeller, Steven S., *John Dewey: Religious Faith and Democratic Humanism*, New York, 1991, s. 468

²¹ Dewey, kurumsal dinin miras aldığı formun hem entelektüel hem de kurumsal olarak yeniden düzenlenmesi gerektiğini ileri sürer. Bu meselede öncelikle dinlerin ne kadarının kabul edileceği ve ne kadarının kültürde yaşamaya devam edeceği belirlenmelidir. Bu belirlemeler, elbette, bu işe girişenleri geçmişin

184 İmkânlar Alanı Olarak Din: Dewey'in Din Felsefesi

şeylerin merkezi, temel karakteri olduğu için kâinatın, tarihin ve benliğin önceden tesis edilmiş nihai illetleri ya da sabit özleri yoktur. Böyle kabul edildiğinde din aktüel orijinleri insanlığın deneyimlerinde görünen idealleri yansıtan bir imkânlar alanıdır. Bu idealler, doğaüstü ya da aşkın olanda değil; aksine doğa içinde mukim gerçek imkânlardır.²² Bu imkânlar, geleceğe ve arzu edilen amaçlara dair insani hayalleri yansıttığında ideallere dönüşür. Dewey, *Kesinlik Arayışı* adlı eserinde doğalcılık, demokrasi ve deneyimcilikle tutarlı olan bir dinin, aktüel içinde ideal imkânlar duygusunu ilham eden ve geliştiren bir niteliğe sahip olacağını söyler.

III

Dewey'in dine dair düşünceleri 1934 yılında yazmış olduğu *A Common Faith/Ortak İnanç* adlı eserine kadar açık değildir. O, bu eserinde dini düşünce ve pratikleri yeni bir bakış açısıyla ele alır. *Ortak İnanç*'ın nüvesi 1933 yılında yazılmış olan "A God or The God" adlı eleştiri yazısıdır.²³ Dewey, bu yazı ile Wieman, Macintosh ve M. C. Otto ile üç ay süren yazışma diyaloguna girer. Bu diyalog sonucunda konu ile ilgili zengin bir materyal oluşur. 1933 yılı Mart'ında Yale Üniversitesinin rektörü R. Angell, Dewey'i "Terry Lectures/Terry Konferansları" için davet eder. Konu, "Bilim ve Felsefenin Işığında Din" idi. Dewey, çalışmalarına denk düşen bu daveti memnuniyetle kabul eder ve 1934 Ekim'inde *A Common Faith/Ortak İnanç* adlı eserini vücuda getirir. Dewey bu eseri yazdığında 75 yaşında, düşüncesinin olgun döneminde idi. O, bu eserde din ve dini deneyimi en olgun felsefi doktrinlerinin ışığında ve kesinlikle yeni bir tarzda ele almıştır. Eser,

lafızcı savunucuları ile karşı karşıya getirecektir. Bu karşılaşmada miras alınan sembolleri tanımamız ve yerine şimdiye ve geleceğe uygun yeni ve canlı semboller bulmamız gerekecektir. O, yeni sembollerin hemen belirlenemeyeceğini, süreç içinde oluşacağını farkındadır.

²² Dewey'in düşüncesinde ideal ile reel bir değildir; ama bununla beraber doğa ile insani değerler, reel ile idealler arasında devamlılık vardır.

²³ *Christian Century* adlı derginin editörü 1933 yılında "John Dewey Tanrı hakkında ne düşünüyor?" diye sormuştu. Dewey, Michigan'ı terk ettikten sonra yaklaşık 40 yıl din ve Tanrı hakkında çok az şey yazmış ve söylemişti. Bu makale bu hususlarda suskunluğu bozan, dini inancı doğanın imkânlarına ve canlı bir hayata bağlayan bir yazıdır. Bkz. Westbrook, Robert B., *John Dewey and American Democracy*, Cornell University Press, 1991. s. 418-421..

insanın en yüksek ilgilerini duygusal olmayan bir tarzda ve ince düşüncelerle, neşeli ve güçlü ifadeler içinde verir. Konvitz'in ifadesiyle *Ortak İnanç* kışkırtıcı, manevi ve entelektüel olarak sarsıcı, felsefecilerin din hususunda göz ardı edemeyeceği bir eser olma niteliğini sürdürmektedir.²⁴

Ortak İnanç, insanlığın geçmişte hiçbir zaman bugün gibi iki zihni kampa bölünmediği tespiti ile başlar. Dewey'e göre doğaüstücü fikirlerle müttefik olan tarihsel dinlere inanan insanlar ile dinin doğaüstücü niteliklerinden sıyrılmasını talep eden insanlar arasında kamplaşma yaşanmaktadır.²⁵ Bu kamplaşmada o, kendisini ortada, uzlaştırıcı bir durumda görür. O, bu konuya "din" teriminin anlamlı bir tarzda tanımlanmasının mümkün olmayışı ile başlar. Dewey'e göre din, anlamlı tarzda tanımlanmasının mümkün olmayan birliği temsil eder. Bu açıdan din, kolektif bir ada işaret eder. Ancak bu ad, mantık kitaplarında tasvir edilen tarzda kolektif bir ad değil; çeşitli şeylerin birleştirildiği bir birliklerdir.²⁶ Din kavramının tanımlanmasındaki güçlüğü gören Dewey tözsel bir isim olarak "din" ile sıfat olarak kullanılan "dini" kavramı arasında ayrım önerir. Buna göre din, inançlara dair özel bir birlik ile sıkı ya da gevşek biçimde kurumsallaşmış örgütlenmelerin pratiklerine işaret eder. Tam tersine "dini" sıfatı ne kurumsal ne de inanç sistemi olarak beyan edilmesi mümkün olmayan şeyi ifade eder.²⁷ O, tarihi dinin ya da mevcut kilisenin işaret ettiği bir şeyi göstermez. Zira o, kendi başına varolana ya da varoluşun özel ve ayırıcı formlarıyla organize edilmiş bir şeye işaret etmez. O, her nesneye, her önerilen gaye ya da ideale takınılan tavra işaret eder.²⁸ Görülüyor ki Dewey'in amacı dini olanı dinden azat etmektir.

Dewey'e göre dindarlık diğer dünyaya ait olmak ya da bir doktrin meselesi değildir. Hatta dindarlık doktrincilikten kaçınmaktır. Ona göre dindarlık, ideal ve aktüelin incelikli bir biçimde ayrıldığı ve ayrı olarak kabul edildiği varoluşa (doğru) temel bir yönelimi içerir.²⁹ Bu yönelimde imkânlar olarak idealler varoluştaki yaratıcı faktörleri temsil eder. Bir durum içindeki özel ve içkin imkânları kabul etmek, tıpkı gidilecek bir

²⁴ LW.9.xxxi

²⁵ LW.9.3;

²⁶ LW.9.7

²⁷ Thayer, H. S. A.g. e, s. 87.

²⁸ LW.9,8

²⁹ LW.4.244

186 İmkânlar Alanı Olarak Din: Dewey'in Din Felsefesi

yolu seçmeye benzer. Fakat bu seçim, doğaya ve deneyime nüfuz eden, yaratıcı belirsizliğin asli özelliği olarak imkânın radikal bir boyutunu sunan varoluşu kabul etmekten farklıdır. Dewey'e göre bir kimsenin imkânlarla dolu bir dünyaya yönelmesi, hayata anlam veren idealleri üretecek kapasitelere yönelmesi demektir.³⁰ Hiçbir imkânın olmadığı, özü radikal olarak belirlenmiş bir dünyaya yönelmek ise, korku ve zayıflık eylemidir. Böyle bir dünyaya yönelmek, daima kesinlik arayışını önümüze getirir. Oysa Dewey'in önerdiği yaklaşım benliğin varoluşu cesaretli ve karmaşık yönelimini gerektirir. Böyle bir yönelimde hayata anlam veren eylem ve arzularımız garanti altında değildir. Hatta onlar bizim kontrolümüzde bile değildir. Böyle bir dindarlık varoluşsal riski, trajedinin imkânını kabul etmeyi gerektirir. Bu noktada ruhun varoluşu cesaretle yönelimi, Dewey'in doğal dindarlık ile kastettiği şeye tekabül eder.³¹

Doğal dindarlık, ne doğal olayların gönüllü bir kabulü ne de dünyanın romantik idealizasyonu için gerekli bir niteliktir. O, bizim de bütünün parçası olduğumuz doğa anlayışına dayanır. Bu dindarlık, zekâ ve amaçlarımız tarafından belirlenen parçalar olarak bizlerin daha büyük bir uyumu getirecek çabalara sahip olabileceğimizi kabul eder. Böyle bir dindarlık, hayat içindeki bir perspektifin doğuştan bir bileşendir.³² Dewey'e göre doğal dindarlık, benliğin bir bütün olarak varoluş ya da kâinatla ilişki içinde olması demektir. Bu açıdan bakıldığında din, insanda iradi bir tavra işaret eder. Eğer din davranışa anlam veren bir nitelikse, 'deneyimimizin ufku içinde derinden içerilmiş, en kapsamlı ve en uyumlu idealler nelerdir' sorunuyla karşı karşıyayız. Başka bir ifadeyle hayat ya da deneyimlerimize dinamik bir harmoni, dengeli bir gelişim nasıl kazandıracaktır? Bu soru, esasen Dewey'in deneyimi nasıl anladığıyla ilgilidir. Deneyimin niteliksel zenginliği ya da yaratıcı açıklığını anlamak, ne bilişsel-ontolojik bir taahhüt meselesi ne de kapalı ya da açık kâinat içindeki bir inanç meselesi değildir. Aksine o, bir kimsenin hayatını nasıl yaşayacağını belirleyen varoluşsal bir yükümlülük meselesidir. Bu, benliğin imkânlarını etkileyecek; bir

³⁰ Gouinlock, James, *John Dewey's Philosophy of Value*, New York, 1972, s. 121-122.

³¹ *LW*.3.289.

³² *LW*.9.18

kimsenin nasıl bir benlik olacağını, kendi imkânlarını nasıl algılayacağını belirleyen bir meseledir.

Dewey'in imkânlar alanına yönelimi, deneyimin geniş alanı içindeki *bilginin* alanını sınırlama girişimiyle başlar. O, deneyimi anlamada şekli veya rasyonalistik metotların tümünü reddeder. Bu karşı çıkış, düalizme karşı savaşı, bir anlamda Batı geleneğinin damarını kesen, radikal bir tezin seslendirilmesidir. Dewey'in temel kaygısı deneyimi biçimciliğin üzerine çıkarmak ve böylece "dini" ile din'ler arasındaki ayrımı bilinçlice ifade etmektir. Bu manada onun pragmatizmi, manevi bir felsefeyi, (geleneksel anlamda) bilgeliğe dair bir yönelimi, varoluşa ve özellikle insana sığ yaklaşımdan çok engin yaklaşımı temsil eder. Dewey'e göre imkânların reddedilmesi her çeşit doğmaya; politik, ahlaki, teolojik hatta bilimsel doğmalara bağlanılmasına sebep olur. Nitekim dini doğmalar, anlamın güvenlikte olduğu yani, ideal ve aktüelin tanrıda birleştiği, bizi güvende kılan doğmaları temsil eder. *Ortak İnanç*, dini doğmalara sahip ya da doğaüstü ile özdeş olan metafizik mahiyetteki gelenekleri reddeder. O, doğaüstücülüğü yadsıyan kimselere ya da her şeye dini olarak bakan geleneklere seslenir.³³ Dewey'e göre, mevcut bir dinden entelektüel ve ahlaki uzanımlar almayan insanlar dindar olmanın semerelerinin farkında değildir. Doğal dindarlığın eksik olması, Yunanlıların ifadesiyle *hubris*'in yani kibrin hâkim oluşudur. Oysa doğal dindarlık kibre, yani benliğin cehaletini yansıtan aptalca gurura karşıdır. Çünkü kibir benliğin bütünlüğünü yok eden bir tavidir.

Dewey, dini olanın nihai ilgilerimize seslendiğini söyler. Zira din, dünyaya nasıl yöneldiğimizle ilgili, hayatımızı bütün ile yaratıcı olarak nasıl bütünleştirdiğimizde ortaya çıkan bir niteliktir. Bu yüzden o, bilimsel ya da ahlaki deneyimler gibi özel bir niteliğe değil; deneyimin tüm çeşitlerini karakterize edilebilecek bir niteliğe işaret eder. Bu nitelik, bağlamsal ya da özel bir nitelik değil; aksine varoluşsal yönelimimize işaret eden bir niteliktir. Başka bir açıdan dini deneyim, kontrolümüzün ötesindeki şeylere pasif bir uyarlamaya değil; aksine kâinata aktif bir cevaba, varoluşa bütün benliğimizle bir uyuma işarete eder. Bu süreçteki uyum ve yerleşim benliğimizi tümüyle kuşatan bir bağlanmayı/adanmayı

³³ Dewey, John, "Experience, Knowledge and Value: A Rejoinder" ed. Paul A. Schilip, *The Philosophy of John Dewey*, 1938, s. 597.

içerir. Bu bağlanma hariçten dayatılmayan; aksine içten gelen, gönüllü, varlığımızın organik zenginliği olarak algılanan iradi bir tavidir.³⁴

Dewey, *dini olanı* dünyanın imkân ya da ideal olarak mümkünlüğü ya da dünya içindeki varlığımızın yaratıcı tarzı olarak anlar. Daha özel olarak dini olan, tahayyüli olanın hayata karıştığı ya da hayata derin bir biçimde girdiği durumlara işaret eder. Bu açıdan bakıldığında bütün/lük fikri, ister şahsi, isterse dünya bütünü olarak ele alınsın tahayyülidir. Bütün ben bir ideal; tahayyüli bir izdüşümüdür. Ne gözlem, ne düşünce ne de pratik aktivite benliğin bütün/lüklü birliğini oluşturamaz. Benliğin birliği/toparlanması sadece tahayyül vasıtasıyla gerçekleşir. Dewey'e göre tahayyül şahsi yaratımın bilinçli bir gücü ya da fantezi kabiliyeti değil; aksine o, daha derin bir şeydir. Tahayyül, deneyimin yaratıcı köklerine ya da nihai imkânların boyutlarına girmektir. Bu yüzden tahayyül, benliğin, kâinatın ya da varoluşun yalın imkân/lar/ı değil; aksine imkânın boyutlarının şimdiki deneyimin anlamını nasıl dönüştüreceğimizin kabulüdür. Zira imkânın farkındalığı, onun bizi kaplaması ve varoluşa karşı davranışımızı/tavrımızı değiştirmesidir. Bu durum, benliğin toparlanmasında ya da bütüne uyarlanmasında niçin iradeye sahip olması gerektiğini açıklar. Zira benlik daima kendi ötesine yönelir ve onun toparlanması ancak dünyanın değişen sahnelerinin bütünleşmesi fikrine bağlıdır. Dewey, bu tahayyüli birliği, "Kâinat" olarak isimlendirir.³⁵

Dewey'e göre "bütün benlik" ya da "Kâinat" sadece eşyalar ya da aktüalitelere değil; aynı zamanda çoğunlukla "tahayyül"dür. İdealin kaynağı olarak imkânın kabulü iki sonucu içerir: (1) Mümkün bir ideali aktüel olmayan, belirsizlik alanına uygun düşen olarak kabul etmeliyiz. (2) Mümkünün nihai insan kontrolünü aştığını kabul etmek zorundayız ki, bu durum, kibirden kaçınmak için tevazu, lütuf, ben bilgisini gündeme getirir. Bu boyuta açık oluşumuz eylem ya da bilinçli düşünceden çok deneyimin "niteliksel" ufkunun farkındalığı ile ilgilidir.³⁶ Bir bütün olarak benlik sorunu, onu *imkân olarak imkân* kabul edip etmeyeceğimiz meselesidir. Bu mesele, Varoluşun ya da "Kâinat"ın temel bir tarzına işaret ettiği için daima farz edilen herhangi bir durumu aşar. Dewey'in burada işaret etmek istediği şey, benliğin deneyim içinde

³⁴ LW.9.12-13.

³⁵ LW.9.14

³⁶ LW.5.252-253.

gerçekleşme tarzına tesir eden yönelimdir; bu yönelim hayatın nasıl yaşanacağını ve ne çeşit bir kişi olunacağını belirler.

Dewey'e göre idealler eylemleri etkilediği için, onlar gerçeklikleri, eylemlerimiz ya da hayatlarımızla kanıtlanan aktüalitelere olarak değil; doğrulukları (truth) yapılmakta olan imkânlar olarak kabul edilmelidir. İdealin seçim ve davranış üzerindeki otoritesi, bir olgunun, zihnin garanti ettiği bir doğrunun ya da doğruyu ileri süren bir kimsenin otoritesi değil; bir idealin otoritesidir. İdealin mevcut olan şeylerin kalbinde bulunan nihai gerçekliktir ve bunu kabul etmeyi ahlaki zayıflıktır.³⁷ Buna göre doğru, yalın doğruluklar değil yaşayarak elde edilen bilgeliktir. Gizem, belirsizlik ve kuşku dünyasında böyle bir ahlaki inanç kolay değildir. Zira ahlaki inanç, objesinin ideal olmadığını kanıtlamaya niyetlenen her çeşit argüman tarafından desteklenmektedir.

Dewey'e göre ahlaki gerçeklikleri entelektüel meselelere dönüştürmek ahlaki inanç eksikliğini gösterir. Varlıkta olması gereken bir şey olan inanç, değişen güçlerimiz içinde yatar. "Bütün benliğe" yönelim, imkânı *otantik olarak olumsal* görmeyi gerektirir ve şimdinin imkânları "tahayyül" vasıtası haricinde kullanışlı değildir.³⁸ Bir imkânı görmede başarısızlık, zekâyâ dair yönlendirici ideali işlevsel kılmamak anlamına gelir. Bir imkânın farz edilen farkındalığı tahayyül önerir. Böylece o, sonlu imkân değil; varoluşun asli bir özelliği olarak imkânın gerçekliği olur. Bu noktada benliğin kendi imkânı ya da irade ya tahayyüle dönüşür ya da ondan uzaklaşır. Cesaret ve korku bu değişimin köklerinde yatar. Değerlerin bütünleşmesini öneren bu imkânlar dini potansiyele sahiptir. Denilebilir ki dini olan, duygulanım vasıtasıyla ahlaki olana dokunandır. Çünkü ahlaki kanaatlerimizin gayeleri duygulanımlarda ortaya çıkar. Başka bir ifadeyle onlar gayelerimizle gerçekleşen ve benliği birleştiren duygulanımlardır. Hem kâinat hem de benliğin ilişkisi içinde gayenin öz/n/el oluşu benliğin bağımsız olduğunu gösterir. Dini tavır tahayyül vasıtasıyla oluşan *genel* bir tavra işaret eder, bu şümüllü tavır günlük kullanımında ahlak olarak işaret edilenden daha geniştir. Bu tavrın niteliği, sanat, bilim ve iyi vatandaşlıkta gözler önüne serilir.³⁹

³⁷ LW.9.15

³⁸ Westbrook, s. 422.

³⁹ LW.9.16-17.

190 İmkânlar Alanı Olarak Din: Dewey'in Din Felsefesi

Dewey'e göre imkânın tarzı bir ideal ile kazanılırken, diğer taraftan idealin tahayyülde görülen varoluşu kaplayacağına ya da onu tersyüz edeceğine dair güvenimizi kaybederiz. Çünkü ideal kaderimizi kontrol eden görünmeyen gücü temsil eder. Dewey bu durumu, varoluşun trajik boyutu olarak adlandırır. Bu boyut, doğrusu kibir dersinin ve kendini bilmenin bilgece bir hayat için ne kadar önemli olduğunu gösterir. Sonuç, farz edilen en iyi araştırmamızda bile, kontrol edemeyeceğimiz güçlerin mevcut olduğudur. Bununla beraber araştırmada korku ilkel insanlarda olduğu gibi baskın bir tavır olursa ya da eski ifadeyle tanrılar yaratırsa, doğa çok az anlaşılır ve doğanın asli özelliği belirsizliğe dönüşür. Diğer taraftan mutlakçı yönelim veya ifadeler, akıllı cesareten çok egoizmi yansıtan girişimleri temsil eder. Her halükarda nihai farkındalığımızın, kontrolümüzün ötesindeki şartlara bağlı olduğunu unutmamak gerekir.

Dewey'e göre bu farkındalığı neyin (korku ya da cesaret) şekillendireceği meselesi önemli bir sorundur. Onun ince bir şekilde ifade ettiği gibi korku, herhangi bir kimsenin hayatına istikrarlı bir perspektif vermez. Pek çok din toplu ayinlerle bu korkuyu destekler. Sonuç olarak pek çok kimse bu korku içinde yaşar ve ölür. Korku dinde, bilimde ya da politikada mutlakları aramamızı ister; fakat korkunun asli görünümü gerçekten değerli, mümkün bir varoluşa açılmayı, cesaretle var olma ihtiyacını reddeder. Bu durum, bir kimsenin kibri kendi tarzında ifade eden Prometheusçu bakış açısını kabul etmesi gerektiği anlamına gelmez. Çünkü dini olmayan tavır, insana atfedilen başarı ve gayeyi fiziksel doğa dünyasından ve arkadaşlarından ayırmaktır. Başarımız doğa ile işbirliği yapmamıza bağlıdır.⁴⁰ İnsan doğasının şerefi olarak dinilik, daha geniş bütüne dair hissedilen haşyet ve saygı duygusudur. Dewey'e göre kaderci kötümserlik ile gerçekçi olmayan idealleştirmeden kaçınan doğal dindarlık bu durumun alternatifidir. Doğal dindarlık, rolümüzü ve kapasitemizi kabul eder ve bununla beraber daha geniş bir bütünün parçası olduğumuzu itiraf eder. O, varoluşla ilişkimizde, entelektüel soruşturmalarımızda hem cesaretli hem de alçak gönüllü olmayı gerektirir. Dewey, soruşturmada inancın, *apriori* doğrulara dair dogmalara bağlanmaktan çok metoda dair dogmalara bağlanmak olduğunu söyler. Soruşturma, hem eşsiz bir keşif hem de benliğin

⁴⁰ LW.9.18.

sorgulanmasıdır.⁴¹ Bu soruşturmada zekânın kullanımı dünyayı organize etmek ve farz edilen bir zamanda dünyaya dair öne sürdüğümüz faraziyelerin doğru ya da yanlış olduğunu anlamak içindir. Çünkü bilgi ve anlama niteliği dini olan bir perspektife adım atma demektir.

Dewey, insan çabalarıyla doğrudan ve baştan sona ilişkili, doğruluğun devam eden ifşası içindeki inancın, bitmiş bir açıklamadaki herhangi bir inançtan daha çok dini niteliğe sahip olduğunu ileri sürer.⁴² Fakat dinler asli çerçevenin önemli ahlaki görünümde içinde ortaya konulduğunu ve yeni unsurların bu çerçeve ile uyumu gerektiğini ileri sürerler. Bazı sabit doktrinel aygıtlar *bir* din için gereklidir. Ancak dikkatli ve devam eden bir soruşturmanın imkânları içindeki inanç, herhangi bir kanal ya da eşyalar şeması ile doğruluğa erişmeyi sınırlamaz. Bu araştırma öncelikle doğruluğun evrensel ve sadece bir tek yolu olduğunu söylemez. O halde inanç, kâinat ve kendimiz hakkında bazı kanaat ve doktrinlerin kabulü değildir. Zira inancın doğrudan ilişkili olduğu doğruluk sorunu, zamanı tümüyle aşan araştırmanın işlevi ve onu kesin kılmak için kullandığımız yanlışlanabilen araçlar sorunuyla ilgilidir. Bu yüzden herhangi bir doğrunun değişmeye açık oluşu ya da sonuçta reddedilecek olması, araştırmanın gerçekleştiği yolda temel varoluşsal taahhüttür.

Dewey, önemlerini kabul etse de mistik ya da vecdî deneyimlere dair doğruları kabul etmez. Peki, bu deneyimler kabul edilmezse inanç için geriye ne kalır? Dewey'e göre inanç, kaygılanmamaktır ve o, gerçekten dinidir.⁴³ O, kapsayıcı ideal gayelere sadakatle benliğin bütünlendirilmesi olarak tasvir edilebilir. Tahayyül, bu idealleri bize sunar ve insan iradesi arzu ve seçimlerini kontrol etmeye başlar. Oysa çeşitli dinlerin muhtevaları, tahayyülümüze sunulan idealler olarak bu imkân bize vermez.⁴⁴ İsa ve Buda'nın dini önemleri, varoluşumuz için imkânlar olarak sundukları ideallerde yatar. Bu idealler sadece dinlerinde değil; aynı zamanda kültürlerin tüm görünümünde yaygındırlar. Bu idealleri yansıtan semboller üzerimize, onlara cevap verdiğimizde ne olacağımıza etki edecek iddialar yüklerler. Dewey bu meseleyi "Tanrı" kavramına

⁴¹ Edman, Irwin, *John Dewey; His Contribution to the American Tradition*, The Bobbs Merrill Company, New York, 1956, s. 215

⁴² *LW*.9.18.

⁴³ Dykhuzien, George, *The Life and Mind of John Dewey*, ed. Jo Ann Boydston, Southern Illinois University Press, 1973, s. 22.

⁴⁴ *LW*.9.23.

192 *İmkânlar Alanı Olarak Din: Dewey'in Din Felsefesi*

uygulayarak, onu bir varoluş hatta en yüksek varoluş olarak ifade etmek yerine tüm ideallerin birliğinin arzu ve eylem olarak neşet edeceği bir son olarak görür.⁴⁵ Tanrı'yı imkân âlemine yerleştirmek, bir anlamda, cesarete işi; o, korkunun ve aynı zamanda kibrin reddedilmesidir. İmkân olarak idealleri kabul etmek, onların gerçekliğini reddetmek değildir. Zira idealler olarak idealin gerçekliğinin sona ermesi, eylem içindeki inkâr edilemez güçlerine tanıklık etmektir. Bu yüzden gerçek bir ideal, hayatımız boyunca bize ilham veren ve davranışımızı yönlendiren idealdir. O, kâinat içindeki varlığımızın anlamına uygun olduğumuz tarzda oluşur ve dolayısıyla bu ideal, özel eylem ve seçimlerimizin anlamını kavramak için yaratıcı ilke/zemin olur. Dewey'e göre nihai gerçeklik ideallerle özdeş değildir. O, aynı şekilde ideallerin varoluştan ayrılamaz olduğunu iler sürer. Onun göstermeye çalıştığı şey, ideal köklerini doğal şartlar içinde bulur; o, tahayyülün varoluşu idealize etmesinde, imkânları düşünce ve eyleme teklif etmesinde ortaya çıkar.⁴⁶ Dewey, ideali varoluştaki kökleşmiş gördüğü için onu dönüştürme gücümüzün olduğunu söyler. İdeal, şimdinin devrimci ya da yaratıcı kuvvetine işaret eder. O, şimdinin nasıl yönlendirileceğini ve şimdide anlamın neye sahip olacağını belirler. Yaratıcı bütünleşme ve gerçekleşme için imkânların farz edildiği bir durumun kavranamayışı, anlamsız şansa ya da rutin alışkanlığa yenilmek anlamına gelir. Bu, bütün bir hayat için daha doğrudur. Özgürlüğe dair en temel problemlerden biri, imkânların görülememesidir; bu durum sosyal imkânların mahiyeti içinde (kadın ve erkeklerin belirli rolleri göremeyişleri gibi) aşikârdır. Dewey, şöyle der:

Bizi harekete geçiren amaç ve idealler tahayyül vasıtasıyla ortaya çıkar. Fakat onlar tahayyüli maddelerden oluşmazlar. Onlar fiziksel ve sosyal deneyimin dünyasında yapılan sağlam maddelerdir... Yeni vizyon hiçlikten çıkmaz; fakat o tahayyül vasıtasıyla imkanların görülmesiyle ortaya çıkarlar. Yeni ilişkiler içindeki eski şeyler yeni gayelerin yaratılmasında yardım eden yeni amaçlar olarak hizmet ederler.⁴⁷

⁴⁵ LW.9.29.

⁴⁶ LW.9.33.

⁴⁷ LW.9.33.

Dewey, ideal ile aktüel arasındaki bu *aktif* ilişkiye “Tanrı” adını verir.⁴⁸ Tanrı kavramının sahip olduğu dezavantajlara rağmen, Dewey, “şaşırmış bir çağda” tüm açıklığı ve gücünü ile bu anlama ihtiyacımız olduğunda ısrar eder.⁴⁹ Gerçekleştirilecek imkânlar olarak idealler gerçektir ve bizi tehdit eden güçler faaliyette ve onların yayılımı iyilikleri engellemektedir. İdealleri gerçekleştirmede başarısızlık, her şeyden önce tahayyüle dair, aktüel olan yerine imkâna göre varoluşu anlamada bir başarısızlıktır.⁵⁰ Aktüalitenin kalbinde imkânın gerçekliğinin yatması, tüm hayatı bir yöne veya başka bir yöne çeviren yaratıcı bir nüfuz anlamına gelir. Bir kimse, bu yaratıcı birliğin önemli ya da önemsiz olduğunu söyleyebilir. Ancak Dewey’e göre ideal ile aktüelin *işleyen* birliği, manevi içeriğe sahip tüm dinlerde Tanrı kavramına bağlanmış güç ile özdeş görünür.⁵¹ Bu birlik, belirlenmiş şeylerin *birleştirilmesi* değil; işleyen pratik ve ahlaki birliktir.⁵²

Doğal dindarlığın geliştirilmesinde başarısızlık, Dewey ifadesiyle, saldırgan ateizme yol açar ve böylece kesinlik arayışı iddiası aşkınım kabul edilmeyişiyle karşılaşılır. Dewey’e göre modern zamanların “saldırgan ateizmi” doğaüstücülüğü yüksek sesle reddeden bir özelliğe sahiptir. Ona göre hem militan ateizm hem de insanın izole edildiği doğaüstücülük önemli sorunlardır.⁵³ Doğa ötesindeki bir şeye atıf yapan doğaüstücülüğe göre kâinatın ahlaki merkezi yeryüzüdür ve insan

⁴⁸ LW.9.34.

⁴⁹ Dewey’e göre “Tanrı” bizden uzak bir varlık ya da dünyayı açıklayan felsefi bir kavram değildir. Yine Tanrı’nın, kadiri mutlak bir kral, doğanın efendisi ya da sorgulanamaz bir Tiran olarak görüldüğü anlayıştan da kurtulmamız gerekir. Bu anlayış, tarihi aristokrat değerlerin hâkim olduğu bir dünyada anlamlı idi ancak, demokrasinin hâkim olduğu bir dünyaya uygun değildir. Bilgimizdeki gelişmeler, eski “şahıs Tanrı” anlayışından “özel bir oluş” anlayışına doğru ilerlemiştir. O, Tanrı’yı tüm ideallerin birliği olarak anlamamızı önerir. Bkz. LW.9.213-222; Campbell, James, *Understanding Dewey*, Open Court, 1995, s. 277.

⁵⁰ LW.9.35.

⁵¹ LW.9.35.

⁵² Ona göre Tanrı düşünce ya da bilginin bir objesi değil; zorunlu baskı altında yardım istenen güçtür. Tanrı sosyal grubun en aktif eğilimlerinde merkezleşen bir semboldür. Sözgelimi, seremoniler temel sosyal ihtiyaçların giderilmesi olarak tasvir edilebilir. Bu genel doktrin, bu fenomenleri yansıtan tabu, sihir, fetiş gibi durumları aydınlatıcı bir tasvirdir.

⁵³ Frankenberry, Nancy, *Religion and Radical Empiricism*, State University of New York Press, 1987, s. 108.

194 İmkânlar Alanı Olarak Din: Dewey'in Din Felsefesi

eşyalara dair tüm şemanın zirvesindedir.⁵⁴ O, nihai önemdeki bir şey gibi yalnız insan ruhuyla ve tecrit edilmiş davranışının kurtuluşu ile günahın dramasıyla ilgilidir. İnsandan ayrı doğa hem lanetli hem de göz ardı edilebilir niteliktedir. Militan ateizm, Dewey'e göre doğal dindarlığın eksikliğiyle oluşur. İnsanı doğaya bağlayan şiirler daima geçici olduğumuzu kutsar. Takınılan bu tavır, farklı ve düşman bir dünyada yaşayan insan içindir. Oysa dini tavır, insanın bağlantı duygusuna ihtiyaç hisseder. Bu duygu tahayyülün hissettiği mazruf dünyanın kâinat olduğunu hem destekler hem de ona dayanır. İdeal ile aktüelini birliğini ifade etmek için kullanılan "Tanrı" ya da "ilahi" kelimeleri, insanı tecrit duygusundan, umutsuzluk ya da yenilgi sonucundan korur.⁵⁵

Dewey, doğaüstücü dinlerin yandaşlarından çok saldırgan ateizmi hedef almıştır. O, inanç çağından kalan bazı kalıntılarla değil; gelecekte mevcut olabilecek düşüncelerle ilgilenir. Dewey, öncelikle reel ve idealin özdeşliği yoluyla doğaüstücülüğü ortaya çıkararak eski düalizmi yerer. Çünkü bu düalizm yaratıcı gelişmenin damarını keserek, var oluşun dini niteliğini bastırmıştır. Bu düalizmin yeni formu olan ateistik düalizm de tahayyülün yaratıcı gücünü bastırır ve hayatı acıya, gösterişe ve saçma bir yalnızlığa indirger. Eğer dinin doğal kaynakları ve içeriklikleri kavranırsa, hayat içindeki dini unsur dindeki krizi söküp atardı. Din, doğal yerini insan deneyiminin her görünümünde bulabilmelidir. İnsan deneyimindeki tüm anlamlar bu çerçeveye uygun düşer.⁵⁶ Ona göre "dini" olmak, bir bütün olarak deneyim sorununu başka bir şekilde ele almaktır. Bu ifade Dewey'in felsefi projesi içindeki kaygının merkezine işaret eder.

KAYNAKÇA

BOİSVERT, Raymond D.: *John Dewey; Rethinking Our Time*, State University of New York, New York, 1998.

⁵⁴ Dewey'e göre doğaüstücülüğün birçok iddiası kabul edilemez. Sözgelimi doğaüstücülüğe göre bilgelik, geçici, sonlu insanın ezeli ve sonsuz ile ilişkilerinin yönlendirilmesini içerir. Benzer şekilde hayat, aktüel durumların düzeninden çok doğma ve kült vasıtasıyla anlaşılan olaylardır. Doğaüstücük mutlak kesinlik ve güvenliği gerektirir. Bu yüzden doğaüstücü din bilimsel araştırmanın ruhu ve metodu, demokrasinin ruhu ve ilişkileri ile bir araya getirilmez. Kısaca doğaüstücülük entelektüel olarak yanlış ve ahlaki açıdan kötüdür. Bkz. Rockefeller, s. 69

⁵⁵ LW.9.36.

⁵⁶ LW.9.38-39.

- CAMPBELL, James: *Understanding Dewey*, Open Court, 1995.
- DEWEY, John: "Experience, Knowledge and Value: A Rejoinder" ed. Paul A. Schilip, *The Philosophy of John Dewey*, 1938.
- DEWEY, John: *The Collected Works of John Dewey 1882-1953*, ed. Jo Ann Boydston, Southern Illinois University, 1969-1991.
- DYKHUZIEN, George: *The Life and Mind of John Dewey*, ed. Jo Ann Boydston, Southern Illinois University Press, 1973.
- EDMAN, Irwin: *John Dewey; His Contribution to the American Tradition*, The Bobbs Merrill Company, New York, 1956,
- FRANKENBERRY, Nancy: *Religion and Radical Empricism*, State University of New York Pres, 1987.
- GOUINLOCK, James: *John Dewey's Philosophy of Value*, New York, 1972.
- HICKMAN, Larry A.: "John Dewey", *American Philosophy*, ed. A. T. Marsoobian ve J. Ryder, Blackwell Publishing, 2004.
- ROCKEFELLER, Steven S.: *John Dewey: Religious Faith and Democratic Humanism*, New York, 1991.
- THAYER, H. S.: "John Dewey" *American Philosophy*, ed. Marcus S. Singer, Cambridge University Pres, 1985.
- WESTBROOK, Robert B.: *John Dewey and American Democracy*, Cornell University Press, 1991. s. 418-421.
- SCHAUB, Edwards L.: "Interpretation of Religion" *The Philosophy of John Dewey*, ed. Paul A. Schilpp, New York, 1951.
- STEVEN C. Rockefeller: "Dewey's Philosophy of Religious Experience" *Reading Dewey*, ed. Larry A. Hickman, Indiana University Press, 1998.